

ЗАГАДКА

(З народньої казки)

Іван Миколаєвич Розумний, пан.
Хома }
Ярема } слуги і потішники його.
Іван Поклоненко, селянин.
Маруся, дочка його, а потім пані.
Олексій, прикажчик.
Селяни.
Панська двірня.

I

У пана в будинку Пан, Хома, Ярема

Пан. От, друзяки, як я знуд^{сь}, якби ви знали! Кажіть лиш мені казку.

Ярема. Хочете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чого ти в'язнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома (штовхає Ярему). Гвалт! Пане, чого він б'ється!

Ярема. Пане, хай він іде відсіля! Йому в хліві з свинями бути, а не тут з панами.

Хома Яремо, не лайся, а то так учешу, що аж у вухах за-дзвенить!

Ярема. Хома, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Пан. Ну вас! годі! Кажи, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то...

Хома. Добре, пане. Яку ж вам казати? Стривайте, отсієї ви ще не чули; слухайте! Був собі цар, а в царя трое синів: два розумних, а третій дурний...

Пан. Ану тебе з такими казками! Се все на одну статть: цар, та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні зостануться дома ханьки мняти, а дурень якунебудь королівну собі запобіжить. Кажи ти, Яремо, а ти, Хома, ні чичирик; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вб'ю. Що се справді?

За вашою лайкою ніколи казки не послухаєш! Ярема стане казати — Хома перебиває, Хома почне — за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі боже!.. Ну, кажи Яремо.

Ярема. Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й казати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов ув одне село, питається на ніч — ніхто не пускає. Так усе село пройшов, ніде його не приймають ночувати, а зима була. Пройшов уже все село, тільки на ріжку остання хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустять, так тоді ляжу на дорозі тай замерзну. От і став стукати; а чоловік з хати й каже: пушу, та тільки щоб ти трошки поспав, а опівночі устав та до самого світу казки казав. А старець каже: добре, казатиму. Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поспав, прокинувся тай дума: як же я буду казки казати, коли ні одної не вмію? Тай давай навдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: „стою, пробі рятуйте, стою!“ Він за поріг — кричить щось: „мокну, пробі рятуйте, мокну!“ Він не попав у двері, та у коморю, а там дві свічки стоять і два голуби цілуються. Він відтіля та у другу коморю, аж і там дві свічки горять і дві гадюки кусаються. Він відтіля та на двір та під повітку, а там щось кричить: „стримлю! пробі, рятуйте, стримлю!“ Він на город, аж там два стоги стоять, один більший, другий менший, а з меншого у більший жито сиплеться. Він з городу в поле, а там щось кричить: „стирчу, пробі рятуйте, стирчу! хоч затніть, хоч зірвіть та покиньте!“ Він і вернувся. Увіходить у хату до господаря тай пита його: що то, каже, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: „стою, пробі рятуйте, стою?“ Ну, пане, як думаєте, що се таке? Одгадайте, що воно таке отсе усе.

Пан. Ні, не відгадаю. Кажи, так знатиму.

Ярема. Ото як він спитав про те, що кричить: стою, пробі рятуйте, стою! А господар і каже: то невістки йшли спати, та рогачів не поклали.

Хома. Так оті рогачі й кричать!

Ярема. По шкоді й лях мудрий. Ну, пане. Щож то, каже, що я вийшов у сїни, а там щось кричить: мокну, пробі рятуйте, мокну! „То, каже, невістки пили та коновку у воді покинули“. Ну, а те, що я не попав у двері та у коморю, а там дві свічки горять і два голуби цілуються? „То, каже, один мій син із жінкою у любові живе“. Ну, а те, що я попав у другу коморю, а там теж дві свічки горять і дві гадюки кусаються? „То, каже, другий син з своєю жінкою несогласно живуть“. Ну, а те, каже, що я побіг під повітку, а там щось кричить: стримлю, пробі рятуйте, стримлю? „Та то сокирою хлопці щось робили тай покинули сокиру, устримивши у дворітню“. Ну, тож що таке, каже, що я побіг на город, а там стоять два стоги, один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеться? „То, каже,

мої сини возили з копицького, та украли, так се з їх та у хазяїнів стіг пересипається". А те, каже, що як я вийшов у поле, так щось кричить: стою, пробі рятуйте, стою! хоч затніть, хоч зірвіть та покиньте? „То, каже, zostались колосся на ниві, так вони перестояли своє врем'я, так того й кричать... Ну, тепер сідай та снідай!" — Сказав казку.

Пан. Мудро зложено, біс його батькові.

Хома. Стривайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема. Куди тобі, кваша!

Пан. Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, що вам і не снилось. (Хома і Ярема лащуться коло пана). Що є на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Ярема. Хто його зна! Ситчіш — либонь ваша милость?

Пан. Дурню!

Хома. Свиня, та, що ік різдву на сало годують.

Ярема. А швидчіш над усе заїць.

Пан. Шолопаї!

Хома. Ні, пане: швидчіш над усе кішка.

Ярема. Е, пане знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан. Не втяли, хлопці.

Хома. А що, пане, мені дасте, коли відгадаю?

Пан. А щоб ти хотів, щоб я тобі дав?

Хома. Жупан ваш, пане, що комір червоний та цвяхований золотом. Уже б як вийшов на улицю, ото б дівчата задивлялись!

Пан. Ну, добре, дам.

Ярема. Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаєш. Звісно, панська загадка: куди нам простим!

Пан (поглажує пузо). Знаєте що, хлопці? (Хома та Ярема коло його лащуться). От що, хлопці. Тепер неділя, люди всі в селі, ідуть і зберіть усе село, і мужиків і жінок і дівчат, і скажіть їм отсю загадку, і скажіть, що мов „пан звелів об'явити усім, що хто сю загадку відгадає, то з тієї сім'ї пан за себе буде дівку сватати". От як!

Ярема. А що ж пане: ніхто не відгада!

Хома. Та таки ніхто.

Пан. Як думаєте, хлопці, ніхто не відгада?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хоч як, так ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдіть, хлопці! Тепер неділя, так люди усі дома; йдіть... Ну, так як же, хлопці, іменно ніхто не відгада?

Ярема. Далибі, ніхто.

Хома. Де її відгадати! Ніхто не відгадає.

Пан. Ну, йдіть та так і кажіть, що де відгадають, так обіщав пан з тієї сім'ї дівчину за себе сватати. Ідіть, а я тимчасом вип'ю чарку горілки та чоґонебудь попоїм. От захляв!

Ярема. Та таки попоїжте, пане. З півдня крихта в роті не була, а до вечора ще далеко.

II

У пана ж таки в будинку.
Прибігають Ярема з Хомою, один другого попереджуючи

- Хома. Пане, загадку відгадали!
Ярема. Мовчи, товстопуза пляшко, а то бебехи повідбиваю.
Хома. Замовкла сопілко, мовчи, а то я тобі такого третячка на зубах виграю, що аж за вухами залящить!
Пан. Цитьте, навіжені! Кажіть, Яремо: що там таке?
Ярема. Прийшов до вас чоловік, пане.
Хома. Бреше. То Іван Поклоненко.
Пан. Чого ж йому треба?
Хома (швидко). Що дочка його, Мар'єю її звати, так ту загадку, що загадували, так прийшов її батько...
Ярема. Ач яка пелька! узяв би тай запхав.
Пан. Покличте того чоловіка, що прийшов; вас і до півдня не розбереш. (Увіходить Іван Поклоненко).
Іван. Здравія жолаю, Іван Миколайович! З добрим здоров'ям вашу милість поздоровляю. (Кланяється).
Пан. Здоров був! Ти Поклоненком прозиваєшся?
Іван. Тошно - сь так - сь, судир!
Пан. Чого ти прийшов?
Іван. До вашої милости, по вашому господському приказанію...
Пан. Коли я тебе кликав?
Іван. Не положіть панського гніву. (Кланяється в ноги). Я б і не теє... не посмів би був, так боявся, щоб гірше вашої милости не прогнівिति. Не положіть гніву! (Ще кланяється).
Пан. Прощаю, прощаю. (З сльозами на очах). Ти гарний чоловік. Я от - як люблю, як мені хто у ноги кланяється!
Іван. Ми суть раби ваші зовемося, не сміємо слухатись вашого приказу, довжні те сповнять, що ваша милість велить.
Пан. Так, так. Се я люблю. На тобі четвертак, Іване.
Іван. Защо зволите жалувать? Ми не заслужили.
Пан. Озьми, братець, за твоє щирее серце, що ти мене шануєш.
Іван. Як же ми сміємо вашої милости не шанувати! Ви нам єсть пан, ми через вас ситі й діті. Подозвольте поцілувать вашу ручку.
Пан (з радістю). На. (Протягає руку, Іван цілує).
Іван. Не положіть гніву, будьте ласкаві. По вашому приказанію я прийшов до вашої милости по тій часті, що вашій милості згідно було нам простим людям премудрую загадку загадати і звеліли, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милости, буцім вона ту загадку відгадала.

Пан. Коли се було, що я загадку загадував?

Іван. У неділю, пане.

Пан. Я щось забув, який сьогодні день?

Іван. Вівторок, пане.

Пан (думає). А, згадав! Що на світі є ситніш, швидчіш і миліш? Так, так!.. Хлопці казали усім людям, і ніхто не відгадав.

Хома. Ніхто.

Ярема (мотає на його головою). Осика!

Пан. Що ж я тоді сказав, що я дам тому, хто відгадає? га? Як пак я тоді сказав? Сто рублів грошей дам, чи як?

Іван (кланяється). Ізволили запомнить, судир. Ваша милість обіщались з тієї сім'ї дочку брати, де загадку відгадають.

Пан. Так, так! тепер згадав. Ну, щож? відгадав? Кажі: що на світі над усе ситчіш, швидчіш і миліш?

Іван. Ситчіш над усе земля, швидчіш — око, а миліш — сон. Не положіть гніву, пане!

Пан. Як? відгадав?

Хома. Так і є: стало бути, швидчіш над усе земля, ситчіш — сон, а миліш — очі. Так воно й є!

Яremo. Тюлю! Ситчіш на усе очі, швидчіш — сон, а миліш — земля. От як, ти, квач!

Пан. Ну, що ж мені тепер робити? Тебе за себе заміж брати?

Іван (кланяється). Воля ваша, пане!

Пан. Та се овсі не знать що! Се халепа!

Іван. Не положіть панського гніву, се одгадала дочка моя.

Пан. Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван. Мар'я, пане.

Пан. Так се мені її заміж брати? А щож вона, хороша?

Іван. Не стак то, поганенька.

Пан. Погана? Отсе так! От наробив я діла!

Іван. Не положіть панського гніву. Я б не осмілився, та ваше приказаніє.

Пан. Ну, ну, ти добрий чоловік. (Думає). Ну, що ж тепер робити?

Іван. Воля вашої милости.

Пан (ходить по кімнаті). Жениться! Ах, біс його батькові! Що ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!.. Ну, іди собі, пошлю старостів!

Іван. Ми суть вірні і примірні раби ваші.

Пан. Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти Яremo, дайте йому чарку горілки! (Хома і Яrema побігли).

Хома. Стій!

Яrema. Не втни!

Хома (штовха Ярему). Уб'ю!

Яrema (штовха Хома). Уб'ю!

Пан. Як ви смієте при мені битися? (Б'є Ярему). Защо ти його б'єш? Защо ти його б'єш?

Ярема. Ой, ой!

Хома (на вколішках). Помилосердуйте, пане!

Пан. Іди горілки неси. (Хома пішов). А ти в мене (б'є Ярему) оттакечки, оттакечки!

Ярема (плаче). Він мене попереду зачепив.

Пан. Не бреш, не бреш! От тобі ще! от тобі ще! (Проганя Ярему. До Івана). Прощай, чоловіче!

Іван. Не положіть панського гніву. (Пішов).

Пан. Огсе халепа! Як тут мені бути? (Хома з горілкою іде). Ти що?

Хома. Горілку несу Іванові.

Пан. Я вже його вислав.

Хома. Так вернути?

Пан. Як вернути? Вернути?! Ах, ти падлюка! Давай сюди чарку! (Бере чарку і випиває разом). А! (Утирається). А! (Тупає ногами). А! (Копилить губи). А! (Б'є кулаками). От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан! А! (Бере його за груди).

Хома (біжить плачучи). Матінко моя, навіщо ти мене породила!

Пан (оставсь один, скригоче зубами, очі налились, кулаки стулив і кричить). Увесь світ сокрушу!

III

В хаті у Івана Поклоненка

Маруся сидить ув одній сорочці і тче. Увіходить Хома та Ярема, Хома з хлібом, а Ярема з яйцями. Ярема вихватuje у Хоми хліб, а Хома у Яреми яйця.

Хома (виступає до Марусі). Його благородіє Іван Миколайович посила тобі поклон і жалує тебе на велике опекунство... Давай хліб!

Ярема. А дзуски! (Хома вириває хліб, Ярема не, дає хліб розломали на дві половинки).

Маруся (тимчасом співа пісню).

Ой коли б я, мій паночку,
Трошки багатенька,
Наплювала б я на тебе
Й на твого батенька.

Хома. Що ж ти тепер наробив!

Ярема. Се ти...

Хома. Брешеш, ти!

Ярема. Брешеш, ондихристова довбешка! (Заміряється кулаком і кидається на Хому. Хома підставля кошіл із яйцями, Яремин кулак вибиває кілька яєць з кошелю).

Маруся (скочила). А що се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солом, ще й шеле-стять! Та вас тут пов'язати треба.

Хома. А що! От ми тепер зв'яжемо отсього бісового сина!

Ярема. Дурню! Се так на сватанні кажеться?

Маруся. Ох, ви вирости—ума не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаяться, візьму тай роздягну... Ну, оттак. Не кушить мовчаночка. Кажіть: чого есте прибули до нас?

Ярема. Од пана.

Хома. Цить, не так треба.

Маруся. І на се мабуть кебети нестало! І самі не знають, чого прийшли. Так я ж вам скажу: прийшли ви за тим, що всяк купує, а ніхто не продає.

Ярема. Як се так?

Маруся. Ова! Умієте з паном своїм загадки загадувати—так і ні. Ажеж я одгадала вашу, а ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдеться самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватається, а ніхто з молодію не набивається. От воно й виходить, що всяк купує, а ніхто не продає.

Хома. Так.

Ярема. Так.

Маруся. Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватання. Де ж ваш хліб, панове старости?

Ярема. Отсей навіжений, бузувірний...

Хома. Отсей еретик, щоб йому на тім світі...

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти. Ну, та чого барилу з кухви глузувати! Хороші старости! Тай молода не згірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода ув одній сорочці їх зустріває. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим ув одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очі, так зав'язані.

Хома. Як се?

Маруся. А, умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Тай куди вам, таким бейбасам! Якби собака дзвякнула, то я б і вчула; а якби віконниці у хаті не зачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете.

Ярема. Бач!

Хома. Де ж твій батько?

Маруся. Поїхав до млина.

Хома. А коли вернеться?

Маруся. Коли поїде на об'їзде, так вернеться увечері, а як навпростець, то у полі й заночує.

Ярема. Від чого ж так?

Маруся. А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навпростець, а там дорога погана, тихо їхатиме, вечора прихватить, то у яру сидітиме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заем плакати.

Ярема. Еге, се мабуть покійника ховають?

Маруся. Дитина вмерла у сусіда, так мати пішла над нею сидіти; а як у нас умре, так певно ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на заєм плаче.

Хома. Ач!

Маруся. Чим же вас частувать, панове старости: чи прибилю, чи убилю, чи тим, що на бога дивиться?

Хома. От, кати його батька!

Ярема. Що ж се таке?

Маруся. Що? мабуть не хватає глузду? Прибиль — то молоко, бо як з корови надоїм, то й корова ціла і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годується та росте; а убиль — то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, що на бога дивиться, то сирівець, онде стоїть у кутку. Він у нас давнішній та кислий, та як нап'єшся його, то так і задереш угору голову до образів, що онде стоять. А що се у вас за яйця, панове?

Хома. Пан прислав.

Ярема. Тобі пан прислав. (Один на другого грізно позирнули).

Маруся. А навіщо їх мені? Хто таки на сватанні молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почастує.

Ярема. Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток сих яєць і висиділа кранку курчат.

Хома. І щоб панові на обід поспіли.

Ярема. А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нічого скажуть! Давайте яєць, давайте! Деж тут десяток? Тут усього шість.

Хома. Отсей бузувір...

Ярема. Отсей хранцюз...

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побили здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висижу і вигодую і к обіду панові поспіють, та тільки нехай пан зробить з однолітків плуг та виоре ним ріллю та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку і змолотють, щоб було чим курчат годувать, тоді й курчата мої панові поспіють на обід. Оттак же, йдіть і скажіть, та глядіть: не забудьте!

Хома. От біс його батькові! Яка ж ти з сина й мудра, Марусю!

Ярема. І від чого ти така розумна, скажи, будь ласкова!

Маруся. Ну, ну! Нічого тут довго... Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома (хоче йти попереду, а Ярема дорогу йому заступає). Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні я. (Розставляє кулаки).

Маруся. Ізнов гризетесь! О, тай увірились же ви мені! (Хватає їх за свити та дує під поли.) Отже вам! нехай горить!

Ярема. Де горить? (Скидає свитку).

Маруся (підхвачує свитки). Отже вам, щоб не лаялись! А що, казала роздягну, отже й роздягла! Ідіть тепер в одних сорочках, а свитки згодяться курчат укривати.

Ярема. От тобі на! А се все ти...

Хома. Уб'ю вражого сина!

(Побігли. За дверима чути: кричать та лаються).

IV

У пана в будинку.

Пан роздянутий лежить на постелі. Хома мухи б'є долонею, а Ярема лоскоче пана по п'ятах

Пан. Ач! справді, неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепитися. Озьми, Хомо, пляшку та налий води мені за пазуху. (Хома робить се). Послухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з п'ять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. Нащо ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома. Як, пане?

Пан. Так! щоб вас сей та той! Хіба я не питав вас: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, ей-богу, ніхто! А тепер і вийшло чорт зна що! А все через вас.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешеш, гирявий! се все ти!

Пан. Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одержу загубили через свою лайку та сварку, і діла до пуття не довели. От я вас! Ей, Васильку! (Увійходить хлопець). Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай їм Михайло пів сотні дубиняк у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедику, помилуйте!

Пан. Ні, ні, не помилю. Веди їх, Василечку!... Та постій, нехай тепер не б'є: я сам устану та піду. Я от як люблю, як людей б'ють, а вони кричать.

(Хома та Ярема, плачучи, вийшли. Через кілька хвилин увійшов Олексій).

Олексій. Продав я, пане, пшеницю в городі і скупив усе, що треба по домашньому.

Пан. Добре. Почім же ти продав пшеницю?

Олексій. По сім з копою митої четверть.

Пан. А що ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій (скороговоркою). Та се, видите, судир, по той части, що купець набавляє по рублю з тим, що йому не перевозити, та вп'ять за містяне... стало бути що на місці купив, по рублю, так воно як його зчести, то мало розниці. Та вп'ять і те, що купець гроші давав, а я товаром забирив, а воно як на товар так завжди дешевше продається.

Пан. Ну, може. Скільки ж грошей? Усіх шість четвертей, по сім з копою — сім та сім чотирнадцять, та ще сім, то вийде... а кат його батька! вийде... вийде... двадцять один, та ще сім, то двадцять вісім, та ще сім, то тридцять п'ять, та шість полтин, то три рублі, то тридцять... тридцять вісім. Так, Олексію?

Олексій. Так, ваше благородіє, достолно так.

Пан. Деж гроші?

Олексій. Ось подозвольте поглядіть, що я тут купив.

Пан. У, багато! Скільки всього? Ітого сорок п'ять рублів. Та се, стало бути, ти на свої ще гроші купував?

Олексій. На свої, судир, Іван Миколайович!

Пан. Так скільки отсе ще тобі грошей слідує?

Олексій. Ізвольте полічити, судир.

Пан. Три... ні, два цілкових: так, чи що?

Олексій. Істинно так, судир, Іван Миколайович.

Пан (дає йому гроші). На ж тобі.

Олексій. Покорніше благодарю, судир. (Бере написаний лік і ховає у кишеню).

Пан. Ну, послухай, Олексію! зроби мені, будь ласкав, що я в тебе попрохаю.

Олексій. Що прикажете, судир?

Пан. От бачиш, Степановичу: загадав я людям загадку.

Олексій. Знаю, судир, і обіщались з тієї сім'ї панію собі взяти, де відгадають, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан. Оттож то й є! Що ж тут мені робити? Брати її не приходитьсь: пани сміятимуться, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна!

Олексій. Справедливо говорите, судир!

Пан. Тотож і є! Як же з нею мені розв'язатись? Я вже думав і так і інак. Хотів їй ще загадку загадати, так хлопці мої, Хома та Ярема, таки ніяк не втихомирються: що пошлю їх, то вони задеруться і діла до пуття не доведуть.

Олексій. Та по-моєму просто послать тай сказати їй, що не буде сього ніколи, а то і овсі не посилать: так воно й минеться.

Пан. Не можна, Степановичу, погана слава піде. Скажуть: що се за пан, що раз скаже так, а вдруге інак.

Олексій. Ну, так от як: послать її батька щонебудь продавати, а опісля сказати, що мов обманив, тай не брать дочки і його ще випарить.

Пан. Еге, і так не годиться. Чоловік добрий — батько, слухняний, та вп'ять таки поганої слави не минеш. А я видумав от як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав. (Підскакує). Звелю їй приїхати до мене, та

тільки так, щоб ні саннями, ні возом, сама щоб була ні боса ні обута, ні гола ні вдягнута, ні волом ні конем, ні війком ні голублею, ні з гостинцем ні без гостинця. (Регочеться). От як! отсе так! нехай розгада! Як думаєш, Олексію?

Олексій. Хто його знає, пане. Здається, трудно щонебудь видумать.

Пан. Так от я тебе пошлю переказать їй отсе. Чуєш?

Олексій. Гм! Мені, ваше благородіє, якось не пристало. Ви звольте послати когонебудь молодшого, а то я вже старий, та вп'ять мені якось неподобно.

Пан. От ще! Хіба старі та і не ходять сватати? Хто ж і сватом буває, як не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти мені — от як мені послужиш! (Дає йому асигнацію). Ось на тобі! Будь ласкав, зроби те, що я прошу.

Олексій (думає, потім кланяється). Для вашої милости піду, а то далибі нізащо б не пішов, якби не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого доброго... Коли ж мені йти?

Пан. Зараз іди.

Олексій. Піду, судир. (Виходить).

Пан. Васильку, поклич мені хлопців, Хому та Ярему. Розкажу їм, що я придумав: тож то сміятимуться!

V

На дворі у пана. Пан, Хома, Ярема, Олексій

Олексій. Се, пане, хто його зна, що й таке! Сказала, що „приїду до пана так, як його милость приказує“.

Хома. Ого!

Ярема. Лиха матері приїде. Бреше!

Пан. Нехай собі їде. Ужеж вона, бісова дочка, сьогодні визна, як з паном водитись. Іди собі, Олексію. А ви, хлопці, приведіть сюди хортів, та усіх, таки усіх... та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо оттут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидше.

(Хома та Ярема біжать, попереджаючи один другого).

Олексій. Пане, пане! Їде наша краля, та ще яка! Як казала так і є.

Пан (вбіг на рундук). Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(В'їзжав Маруся без сорочки, ув'язана неводом, на одній нозі дірявий черевик, друга нога боса та личком перев'язана; сидить на якихсь грэнджолах, що з одного боку колесо, а з другого полоз. До грэнджолів прив'язана палиця, а до палиці ликом козел. Під пахою у неї заяць.

Пан. Отту її, отту її!

(Маруся кидає зайця. Собаки вшкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук).

У пана в хоромах. Пан, Маруся одіта панею, Олексій

Олексій (увійшов, поклавшись панові, а на Марусю позирнув). Прийшли, пане, вп'ять ті мужики, що судяться об сокирі. Чимнебудь звольте кончить. Уже й то щодня сюди вештаються, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все основу снують од дому до двору. Пожалуйста, розсудить їх зовсім.

Пан. А кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра прийдуть.

Олексій. Та щож з сього буде? Усе завтра та завтра. По-моєму совіту, ваше благородіє, взять тай перепороть обох, щоб не позивались за чорт зна що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену діло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопці. Хіба сам пан не зна, що й сказати? Твое діло знать — прийшов, сказав тай годі, а то ще з совітами тискаєшся! Геть відсіль! Гляди, щоб торби не злякався!

Олексій. Та що ж мені, пане, сказати?

Маруся. Іван Миколайович! Нащо ви справді водите людей? Розсудить їх тай годі. Скажи, нехай підождуть біля крильця. (Олексій вийшов).

Пан. Послухай, Марусю: знаєш, що я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? що се? Я тут пан, а не ти!

Маруся. От уже й розсердились! Бачите, які ви, пане. Хіба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не смію нікуди вступатись? Олексієві — так можна, а мені так ні? Хіба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан. О!

Маруся. А тож що? Не уступайся, кажете, у мої суди; а багато ви насудили сами? З незнатъ чого люди у двір цілий тиждень вештаються, і ніяк і досі їм суду не дадуть.

Пан. Та бач, Марусю: діло, кат його матір, заплуталось. Скоро то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю, думаю, ночі не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну, та все думаю.

Маруся. Є чого думать! Два дурні сокиру знайшли тай не ладють, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зразу розсужу.

Пан. Так будуть люди сміятись.

Маруся. Чого?

Пан. Скажуть: ач який пан! Не розсудить людей своїх сам.

Маруся. От тобі на! А я хіба не пані? Вони не сміятимуться. Ходім!

Пан. Ну, ходім! Та тільки се так один раз, у другий щоб ти ніже ні не сміла мішатись у суд мій. — Хлопці, винесіть стули на рундук; підем судить - рядить.

(Хома та Ярема, попихаючи один одного, відчиняють двері на ганок. Пан з Марусею вийшли тай сіли)

Пан. Ну, гляди ж: один раз тай тільки; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся (на Хому та Ярему). Ви чого тут стоїте, шолопаї? вам тут не місце. (Хома та Ярема пішли).

Пан. Навіщо ти їх прогнала? Не хочу, ей-богу не хочу. Що се таке? Ти командуеш у мене? (Скочив).

Маруся. Сідай, сідай! Люди сміються. (Пан сідає).

1-ий мужик. Ізнов ми до вашої милости. Розсудить, пожалуйте.

2-ий мужик. Зробіть панську ласку, розсудить.

Пан. Ну люди добрі... От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить... Просить лишень тепер молоду пані...

1-ий мужик. Буде ваша ласка, Мар'я Івановна.

2-ий мужик. Пожалуйте, судариня.

Маруся. А що там у вас таке?

1-ий мужик. Знайшли ми, судариня, сокиру удвох, та ніяк не поділилось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! так щож будеш робить? лізе тай лізе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледів. Розсудить нас, пані.

2-ий мужик. Ёй-богу, неправда! Отже нехай мене злидні поб'ють, коли се правда! Йдемо ми по луці — лежить сокира. Я й кажу: дивись, Іване, сокира. А він каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Та й пішов за нею, а він поперед у забіг та й ухопив. Отсе й та сокира, у Олексія була вона: ось подивіться, от, на та сама.

Маруся. А що тобі робить сокирою?

2-ий мужик. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-ий мужик. Я хотів був попрохати в пана поїхати у ліс коляк нарубати: тин розвалився.

Маруся. Зніміть з топорища сокиру. Тобі (2-ому мужикові) на сокиру, а тобі (1-му мужикові) на топорище.

1-ий мужик. Як же се так, пані?

Маруся. Ніпівслова! Розсудила, ідіть же собі геть!

(Іще два мужики прийшли.)

1-ий мужик. Розсудить же й нас, пані-матко!

Маруся. А об чім?

Пан. Я вас розсужу. Марусю, тобі казав: не смій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся. А я на те пані! Ну, та яке мені діло! Судить, коли хочете, й самі. Ваші люди, ваша й воля.

Пан. Чого ви?

1-й мужик. Ночували ми, пане, отту ніч у полі, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись уранці, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: моя кобила привела лоша. А він каже: ні, мій віз привів.

Пан. Трудне ваше діло! Не знаю, як і розсудить. Знаєте, що? От що: приходьте ви завтра увечері; я подумаю і розсужу вас. Маруся. А чого тут іще до завтраго тягнути? Ви, пане, їх розсудить.

Пан (подумавши трохи). Отщо! Ти кажеш: твоя кобила привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пане, ей-богу кобила.

Пан. А ти кажеш: твій віз?

2-ий мужик. Віз, пане, звісно що віз; ажеж ми на возі їхали.

Пан. Отщо: пустить лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобили, так кобила.

(Мужики пускають лоша. Воно сіпє, побігло до воза).

2-ий мужик. А що не моя правда вийшла? От бач, я ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся. Отже й не так треба! Де таки видано, щоб віз привів лоша? Ви, пане, от як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-ий мужик. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажеш: віз?

2-ий мужик. Звісно, що віз: ажеж лоша до воза побігло.

Маруся. Добре. Озьміть же лоша та поставте його посередині: коли кобила до його прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки отщо: хто збрехав, того бить.

2-ий мужик. Бог з їм зовсім, пані; нехай уже його кобила привела!

(Мужики пішли)

Пан. Як? що се таке? га? Мене пересужувать та переряжувать? пана? Ог як? (Б'є вікно). От як! (Хита двері). Матері твоїй сто болотяних! (Зустрів Василька і почав його скубти, приговорюючи). От як! от як! (Василько побіг, пан за ним).

Маруся. Зовсім розум розгубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан (вертається). Марусенько, любочко, кришечко! Прости мене, що я на тебе покричав.

Маруся. Що бо ти робиш се, пане? Ну, навіщо воно схоже? Люди сміються, скажуть: „скрутився пан“. Далибі, аж мені через тебе сором!

Пан. Далибі, не буду! Нехай мені сей та той, коли буду! Прости мене! (Цілує). Отже я поїду на лови, Марусю, а ти оста-

нешся у мене господарювати, то вже що хочеш, те й роби.
У всім даю тобі волю.

Маруся. Щоб опісля кричав?

Пан. Ні, ні, не буду ніколи кричати, не буду. (Іде, потім вертається). Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, що є в мене кращого тобі й ліпшого, тай іди собі геть! І не хочу, і не хочу! — іди зараз!

Маруся. І піду, ей-богу піду, і не плакатиму!

Пан (радий). Підеш?

Маруся. Піду, аби дав мені узяти щонайкращого.

Пан. Бери, бери, тільки одв'яжись. За тобою і мені життя нема.

Маруся (пішла і принесла пляшку горілки). Так прощай же, Іване Миколайовичу! Нічого з вами робить! Тепер я вже не ваша пані Попрощаємось та розлучимось на вічні віки.

Пан. А се що? Для чого?

Маруся. А як же? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо на останку тай розлучимось навіки.

Пан. І то добре.

Маруся. Пийте, Іване Миколайовичу, призволяйтеся.

Пан (п'є). Іди собі, іди, а пересужувати та переряжувати я себе не дам! (Ще п'є). Ох-ох-ох-ох!

Маруся. Чи отсе ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан. Ох-ох-ох-ох! (П'є і плаче).

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан. Прощай, моє серденьточко, моя ластівка! Ох, боже мій, боже мій! Прощай!

Маруся. Вип'ємо ще.

Пан (п'є). Ох-ох-ох-ох! (Підскачив). Хто сміє против мене грубити? Ніхто, ей-богу ніхто! (Хоче йти, та захитався. Б'є себе по кишені). Гроші є! (Б'є себе по голові). Розуму багато! Чого мені? Пан! На всю губу пан! Ох-ох-ох-ох! (Упав на стіл головою).

Маруся. Нехай лише засне.

Пан (стогне).

Маруся. Гей, хлопці! (Увійшло два чоловіки). Запряжіть мені шолудиву кобилу у той віз, що гній возють. (Чоловіки пішли).

VII

Вулиця біля панського двору
На шолудивій кобилі Маруся везе п'яного пана у возі

Маруся. Ньо, ньо, урагова! Ньо, ньо, диманова! Ньо!

Діти (біжать за нею). Тю-тю! Кир-кир!

Маруся. Геть, жевжики, а то як свисну, так аж під греблю закотитесь!

Хлопчик. Се пан твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирайся! (Хвиськає хлопця, він одбіга).

Пан (прокинувся). Гей!

Маруся. Ньо!

Пан. Що се таке? Ой, що се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся. Ньо!

Пан. Осьде церква, от сад, онде будинок... Я з будинку їду...

Маруся. Ньо!

Пан. Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? Що я таке єсть?

Маруся. Ньо!

Пан. Се Маруся. Гвалт! Ти... куди ти мене везеш, чи в пекло, чи що?

Маруся. Додому.

Пан. Як додому? Ой-ой-ой! (Скочив). Як се я тут опинився? Ти мене вкрала чи що?

Маруся. Ти мені сам оддав себе.

Пан. Як?

Маруся. Чи ти тямиш, що ти мені казав?

Пан. Я тобі велів з мого двору убиратись!

Маруся. А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, що мені найкраще.

Пан. Ну?

Маруся. А мені кращого нічого нема у твоїм домі над тебе: я тебе полюбила. Ти мені казав, щоб я узяла, що мені є кращого й милішого; отже я узяла тебе, тай везу.

Пан. Ах, біси твому батькові! Що се таке? Хіба ж отсе ти від мене й не відв'яжешся?

Маруся. І, сьогодні й не думай! Хоч що хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан. Ну, нічого робити! Мабуть така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь пан оженився на простій, се мабуть трапляється.

Маруся. Іще б то!

Пан. Так поїдем же, коли так, додому, і от тобі хрест святий перед церквою: не буду вже ні кричати, ні виганяти тебе... Таки так заплющу очі тай на світ не дивитимусь. Роби, що знаєш, во всім твоя воля.

Маруся. Ну, от бачиш? Оттак би й давно! Оттепер і розумний став.

(Пан сів на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок)

УКРАЇНСЬКІ СЦЕНИ

з 1649-го року

СЦЕНА I

Київ. Перед Софійським собором. Дзвонять по церквах. Зима. Козаки проходять в розвалені Золоті ворота. Нарід стрічає їх.

Бурсаки з Академії (співають):
Te Moysen salvatorem
Canamus!
Russiae liberatorem
Celebramus!

Діти зі школи (співають).
Честь богу, слава!
Навіки хвала
Війську Дніпровому,
Що з божої ласки
Загнало ляхи
К порту Вислянному!
А рід проклятий
Єврейський — стятий:
Чиста Україна!
А віра святая
Крином процвітає:
Ізчезла унія!

Хмельницький. Честь богу, слава богу, милії браття!
Після многих віків недолі і кари поглянув на нас милосердний
з свого найвищого фрону, не дав дорешти ім'яні нашому
згинуті! О, коли б те милость його була до віку, а не на го-
дину, не для того, щоб горе наше стародавнє стало гірше після
недовгої потуги! О браття, браття! Чи вже така бідна доля
присужена від пана бога нашій Україні, що і в час побід, коли,
з добрим skutком завершивши тяжкую працю висвобоження
церкви і народу руського з неволі лядської єгипетської, звияж-
ное військо наше уступаєть у град сей великий, навіть і у сей
час туга замість радости мусить серця наші обважати. (Звертається
до козаків). Чиє серце не обважиться скрухою, помишляючи о
судьбі града сього, колись славна і горда столиця вольного і

самостоянного народу руського, предків наших, град повний злата і срібла і каменій чесних, тепер бідна руїна, могила першої слави! Чиї очі не обіллються слізьми, дивлючись на красоту храмів божиїх, на землю низпровержену? А особливе на храм сей, де сідали на столі старосвітські князі наші, де лежать забутії потомками сирітські кості їх, на плац сей, де збиралось стародавнє віче, де руськії люди ствержали устами своєї волі! Куди ні поглянемо, усюди зобачимо пилом припалії сліди слави і свободи предківської і недавнії сліди недолі, поруги і неволі нашої! О, земле, земле руськая! Довго стогнала ти, посіяна костями і руїнами, полита слъозами і кровію дітей твоїх! Чи не кончиться ж довга ніч твого запустіння? Чи не взійде тепер над тобою широко-ясная зоря визволу? Помолімося, братія, єдиним серцем і єдиними усти всещедрому богу, да сотворить пам'ятен для потомків наших і богат плодами щастя і обнови Русі день сей, день нашого приходу у стольний старий наш Київ.

СЦЕНА II

Входять: Хмельницький, Виговський, Немирич; полковники: Вешняк, Чорнота, Джеджала, Адамович і другі; Кисіль, небіж його, ксьондз Лентовський, М'ястковський, Позовський і інші поляки

Хмельницький. Будьте гостями милими та любими, шановні панове, просимо найнижше бідну мою хатину навідати і хлібом-сіллю не побрезгувати. Що бог нам дав, полагаємо од чистого серця. А що було, то нехай не вертається; озьмемо приклад з сім'ї: де ворог чоловічеського рятунку розгнітить огонь ворожди і брати спираються, сварються, а іноді й подеруться між собою, а напотім помирються, заїдять та зап'ють свою свару і знову вкупі братами живуть. А що добро, що красно, аще не жити братії вкупі! Так і ми вчинимо. Наша свара—домова; ласкавий король пробачить нам виступки наші, дасть нам охрانی привілеї, а жінка наварить борщу та поставить горілки на стіл: так ми заїмо й зап'ємо усю першу колотню, тай житимемо щирими приятелями. Знаєте, панове вельможні, у нас здавну єсть такий обичай, що коли мирються, то жінка наварить страви і тою стравою заїдають лихо, та більш уже не поминають старого, як добре говорять москалі, що „кто старое помянет, тому глаз вон“. Отсе прохаючи ваших милостей на обід, я наказав, щоб не наймичка і не стряпка готовила страву, а жінка моя сама своїми руками. Так вельмо поважаю я ваших милостей, бо ви єсть вісники нам ласки короля нашого.

Кисіль. In principium подобає вашой милости, пане гетьмане війська його королевської милости запорозького, урожаний значний пане Богдане, сполне зо всім військом його милости запорозьким gratiam agere найвищому маестату божому, же

conservat vos в нерозірваному союзі з Реччю Посполитою, terra ibertatis де латво було вам домотивитися, що в вас боліло, де вольність процвітає, як не можна того налізти нігди ні в християнстві, ні в поганстві, — бо всюди неволя, а сама тільки Корона Польська вольністю слине. В'єдиній Короні Польській ваша милость моглась од найяснішого короля його милости такую consuetudinem одібрати.

Джеджала. Та король як король, але ви, королевнята, броїте много і наброїли. А ти, Киселю, хоч не хвали своєї Польщі, бо то не годиться. Ми знаємо, що ти еси кість од костей наших, а тепер одщепився і пристав до ляхів.

М'ястковський. Пане полковнику запорозький! Шануючи вашу милость повиннісьмо занотовати вашей милості, що річ його милости воеводи не до пана полковника, а до пана гетьмана належить.

Кисіль. Ваша милость, ясновельможний пане гетьмане, знаєш, що я естем твоїй милости з давних літ найщириший amicus. Я того доказав. Син в справі отцевській, servus fidelis в панській, так щире non possit ходити, як-єм я ходив у тій нещасливій колотні Війська Запорозького з Річчю Посполитою, як я diebus et noctibus правдиве працюючи, аби illam iridem нового життя in coelum patriae Ivocare, проводив — у тім бога найвишого testem facio, а що я rativi в тей традиції не тільки в Польщі, але в чужих краях, то тим єдине утішалемся, же все то для інтересу отчизни і віри нашої православної передся взято, которую віру купно зо мною ваша милость приймаєш і для prosperitatem Війська Запорозького, на той кінець жеби не прийшло in postremum exitium. Любо тож мене omnes опочно щецовали, а я cum gaudio з Варшави виїхалем і тих їх милостей панов, котрих мені колегами дали, з собою маючи, до вашої милости поспішалисьмо, приносячи пробаченне прешлих виступков вашої милости, libertatem videbis religionis грецької, авкцию реестрового війська, restauratio-nem давніх прав і свобод запорозьких і вашей милости дозор і обмишлевание з належачими signis, туркусовою булавою і червоною хорогвою з написом Iohannis Casimiri regis nominis. Приймаючи такі великі упоминки од його милости короля, пана свого, aegnum est, пане гетьмане, жеби вдячним рirere, з татарами foedus nefandmu розервати, хлопов од розляння крови утримувати, не приймаючи тих colluvies, котрі понині perfidissime sanguinem nobilem прагнуть, под свою protectioenem, але розказуючи їм послушенство панам і нагорло караючи ребелянтов, ab arrandum vulgus insanum reddere, нарешті до комісії з нами, комисарами його милости Реч Посполитой, celerrime приступити.

Джеджала. Се, пане Киселю, що ви поприносили з собою отсі клейноти, булаву та червону корогву та грамоту, то се все, вибачайте на сім слові, цяцьки а більш нічого. Ми не діти і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми

ярмо панське, з себе скинувши, та вп'ять наділи на шию. Нехай зслизнуть ваші солодкі дари: шаблею розправимось, а коли щире хочете мира, то майте ви собі свою Польщу, а нам козакам Україна нехай зостається.

Хмельницький. Пане полковнику! пане полковнику! Чи ви пошаліли сьогодні, панове, що наперед старшого суєтесь та у мене одвіт з голови вибиваєте? За таку велику ласку, що мені його милость найясніший король оказав і уряд над військом дав і прошле преступство мое пробачив, за те дякую найнижше. А що до комісії, то вона зараз зачатися і одправоватися не може, (бо) війська в загаєнню немає, пани старшина далеко, а без намови з ними я не мушу і не смію нічого учинити. — Тай нащо у сей веселий і любезний для мене час об тім рахувати? Усе добре буде. У нас з старовини так водилось, що гостя спершу нагодують а потім вже розпитують: відкіль він і пощо прибув. Вибачайте, пани комісари, коли недоладу. Сідайте та вип'ємо по чарці. Ганно! почасть лишень з своїх білих рук дорогих гостей горілкою, як звичайно добрій господині подобає. (Ганна угощує гостей горілкою; вона частує з золотих чарок; за нею Настя з великою фляшкою).

Хмельницький. Вибачайте, панове: чим багаті, тим раді. Ми люди прості і не дуже виховані, п'ємо горілку просту сивуху, а з кубків золотих, бо то нам дає шабля, як правдивим воїнам належить. Та у нас єсть такі й венгерські і німецькі вина; давно ми сього не знали, а як бог став особливе благословляти наше оружје, то ми і ґрунтовніше і багачче почали жити. Просимо панів за стіл. (Сідають). Я разом радий і нерадий, що отримав таку честь, що ваші милості не побрезгували увійти у мою козацьку хатину і моєї хліба-соли покуштувати. Радий я тим, що од ваших милостей таку прихильність бачу, а не радий тим, що ми, по своїй простоті, не уміємо ваших милостей належити прийняти. Самі бачите, як у нас все просто, по-хлопськи. Дяка богу, що поборов за нами на Пилявецьких полях, де панове ляхи в страху порозгубили дорогії креденси та кубки та ложки срібні й золоті, а то б прийшлося таких шановних дорогих гостей з дерева частувати. Нехай же наша щира приязнь доповняє нашу простоту.

Молодий Кисіль. Добрий анти(с)паст!

Кисіль. Ваша милость, ясневельможний пане гетьмане, рачив би доповнити ту простоту, на котору ся так ускаржаєш, щирим наперед послушенством Речі Посполитій, вірним захованнем в повинности своїй, оддаючи запомінню, як було перед тим, взаємні долегливості.

Хмельницький. Істинно так, пане воєводо. Давайте ж нам на стіл, жінки, все, що припасли. (Подають страви).

Ксьондз Лентовський. Шануючи вашу милость, ясневельможний пане гетьмане, і всіх вас, панове старшина козацькая,

повинен я на *quidquam* одважитися, як смиренний служитель олтаря божого. Хоча всходня гречеська віра і не належить до єдиної святої апостольської церкви, однак ми згодимся з вами *in dogmatibus*, але завше повинні сьмо оддалитися од богомерзких еретиків, апостатів, наслідовців проклятого Арія. Мабуть добре ненавидите ви нас, козаки, що навіть побратимство тримаєте з ворогами нашої і вашої церкви. Чи знаєте ви, кого до себе прийняли *in persona* Юрія Немирича, которого з великою скрухою вижу перед собою? Сей зополний зрадник віри і костьола і отчизни, кривоприсяжник, розсіваннем насіння душевредного на ниві Христовій наволок на себе праведний суд костьола, который присудив його, як члена зловонного і прокаженного, одсікти для спасенія вірних, а він як зрадник утік і пристав до вас. Ви жажнете, козаки, коли я скажу вам, у чім його преступство. (Всі слухають з дивуванням. Немирич спускає очі).

Хмельницький. Коли його виступок костельний, то до нас не належить, бо ми не духовного чину люди і не час і не місто нам об тім тепер диспутовати: бо ваша милость не суддею до нас прибув еси.

Лентовський. Не суддею, але обличителем. Немирич! Перед шановною громадою козацькою я кажу, що ти *haereticus*, *apostata*, наслідовець Арія проклятого. Я читал - ем твою *libellam*, де ти написалесь, що більш *et clarius* бога познаєш *in natura quam in libris sanctorum patrum*; що *Icyс* Христос страждав за свою *doctrinam*, а не як *victima irae coelestis*, тим же *spiritu veritates* надхнутий, который і *sapientiae humanae causa erat*, і же для спасенія чоловіка не суть *necessariae* обрядки і церемонії костьола святого. Тебе присудили спалити, а ти утіклась і пристал есь до козаків, розносячи всюду *venenum foetidum haeresiae*. Кождий правовірний християнин повинен з тобою *nec edere, non dignus es* голови своєї піднести *caelum ac solem videre; non debet* земля кості твої *accipere; pulvis tuus* буде *in potentia infernali*, ім'я твоє — поношеніє *hominibus*, а *genus* коли fuerit, *semen diaboli* буде *per saecula saeculorum*. Кажи при panaх козаках: віруеш у святую тройцю?

Немирич. Не тобі, пане ксьондже, мене питати, не мені тобі одвіт давати, але скажу тобі ради козаків, братів моїх.

Джеджала. Се, пане Немиричу, вилами писано, який ти брат козакам; нам здається, що ти ближчий брат сьому ксьондзові, що так на тебе озвірився.

Немирич. Коли, панове, я не варт того, щоб називатись вашим братом, то все - таки я ваш слуга. Бо здається я був під Львовом і під Замосцем, і може хоч за сю перев'язану руку дасте ви мені і заборонитись і наречитись вашим слугою.

Молодий Кисіль. З пана — слугою! О tempora, o mores! о perfidia!

Немирич. А пан Ісус Христос не зробився хіба слугою усім? Панове ксьондзи добре знають святе письмо і на кожний случай приведуть *textum*, а од того пильно уникають, що їх милостям очі виїда. Ти питаєш, пане Лентовський, чи вірую я у святую трійцю? Вірую, та ще хочу, щоб і на землі була *imago* тей трійці у трьох видах і перший вид тей *imaginis* — то правда, і ви сього не приймаєте, бо завше говорите неправду і *sensum verborum* Христа перевертаєте за для вашої користи, ошукуючи незмисленії люди; другий вид тей *imaginis* — то братолюбіє, і ви сього не приймаєте, бо клянете і гоните братів ваших і направляєте брата на брата, народ на народ, землю на землю; третій вид тей *imaginis* — то розумна воля, і ви сього не приймаєте, бо втісняєте слабих і кланяєтесь сильнішим од вас, і других тому навчаєте. А козаки — те знають і не приймають, бо встали за правду, братство і за свободу, і тепер раді з вами, як вільнії з вільними і рівнії з рівними, побрататися, — а ви не хочете!

Хмельницький. Що пан Немирич сказав, то все справедливо. Коли ваша святая інквізиція, знайшовши у його книжці, котрої ми не читали, щось геретицьке, присудила його спалити живцем, а він того уникаючи до нашої восточної віри утік, то таке вибавенне божої волі приписати маємо. У нашій святій восточній церкві ніколи не було й не буде інквізиції, ми нікого не палимо, а хто, по-немощі розума, заблудить з правого путі, того ми відсилаємо до пастирів наших чесних, самі по простоті своїй у те не уступаючи. А вашу милость, пане ксьондже, повторне і найнижше прошу — тую розмову перервати, бо і мені і всім нам вона неподобна.

Лентовський. Єднак, ясновельможний пане гетьмане, розваж ваша милость, чи подобно слухати богопротивнії речі мені, котрий естем *membrum ecclesiae*...

Хмельницький. Пане ксьондже, я тут господар! У третє і останнє кажу вашій милості мовчати.

Вешняк. Мовчи, попе! Твоє то діло нам те задавати. Іж пиріг з грибами, а язик держи за зубами, а то — ходи-но, попе, на двір, там я тебе поучу запорозьких полковників шанувати!

Хмельницький. Тихо, полковнику!

Виговський. Пане полковнику! Ти всю нашу справу нівечиш!

Вешняк. А що він убравсь сюди, як свиня у двір, та ще й носом рие!

Лентовський. Правий боже, будь нашим свідком! Чи се ж на новії кривди і ін'юрії ми до вас приїхали, козаки? Чи се ж нам *rescriptum* за те, що ми отримали стільки праць і нещастя, поки прибули до вашої милости, аби принести вашій милості пробаченне і ласку од короля, пана вашого?

Хмельницький. Пане ксьондже! Вашій милості не подо-

бало починати тії зачіпки. Ваша милость знаєш, що народ у нас простий, звичаїв лагодних не знає, а ваша милость — чоловік учений і розсудний: нащо ж чепляти простоту і налізати на свару. Пане полковнику! За кривду, що учинив еси панові ксьондзові, повинен еси пробачення прохати, або виходити зараз з хати.

Вешняк. Прохати пробачення у ксьондза! Та запорозький козак не погне спину навіть і перед самим метрополитою. Я пійду лучче з хати. А ти, вражий ксьондз, не хочеш йти зо мною? Я б тобі дав там доброго прочухана! (Виходить).

Хмельницький. Тепер покоштуємо вина отсього, що мені прислав його милость Ракочи, мій щирий приятель. Гарне вино, столітнє. Жінко, піднось панам! (Ганна частує вином). Вип'ємо перший кубок на здоров'є нашому найяснішому королеві, панові нашому милостивому!

Кисіль. Нехай панує згода і мир меж Руссю і Річчю Посполитою за ціле його корольованне! І нехай далекії потомки із сльозами радости читають в гісторії про день сей, початок тривалого покоя і щастя обоїх людів!

Молодий Кисіль. Як то мило, як то любо пити за здоров'є свого пана в домі у того, з ким постановляється мир, а зваща з рук гарної господині.

Хмельницький. Дякую за похвалу моїй жінці вашої милости. Істинно вона для мене великий скорб на світі.

Лентовський. І добрий малжонок для жони теж найвищий скорб на світі. Пані Хмельницька тим найбарзій щаслива, що у приязні малженській з вашою милостью знайде одраду од недавнього горя, що її милость постигло.

Хмельницький (зо вдержуванім гнівом). Про якеє недавнє горе ваша милость говориш?

Лентовський. Про нещасливу смерть отця її милости, старого пана Здешанського, которого окропно замордовали козаки в Барі, коли він не схотів прийняти всходньої віри, *fidelis filius matris suae verae Ecclesiae Romanae*.

(Ганна упускає тацу з чаркою і закриває очі руками. Всі порушаються. Немирич підбігає до Ганни і говорить щось до неї, а потім випроваджує її).

Хмельницький. Не турбуйтеся, ясновельможнії панове комісари: моя жінка — баба. Будемо пити!

Кисіль. Жалко, що пан ксьондз при своїй ерудиції не відає *leges hospitalitatis*.

Позовський (тихо до ксьондза). Немирич приємну офіцію виконує у козаків *cicisbeo galante* молодой гетьманової.

Лентовський (тихо до Позовського). Добра пара: апостата з чужоложницею. Немиричу *fas est* Хмельницького *gloriosissima facta* *cornibus coronare*.

Хмельницький. Здається мені, що жінці моїй горе об отцю добавила притомность його милости пана Лентовського, ксьондза

римської віри; бо того не можна забути, як мою жону, мою душу, мою Ганну, заручену зо мною, гвалтовне хвачено за шию в костьол і примушено до слябу з тим бенкартом литовським, п'яницею польським, розбишакою українським. Того я не забуду, бо того не забудеш, хоча б і хотів, що дуже вгризлось в серце. Ха, ха, ха! Чи можна, панове ляхи, забути Україні всі рани й болісті, що од вас терпіла вона, бідна, обшарпана сирота? Чи можна навіть дальнішим потомкам забути поношення ім'яні нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, священників божих посажених на паль, дітей в казанах зварених... Ні! Ні! (б'є рукою в стіл) швидше огонь з водою поєднаються, ніж Русь наша з Польщею вашою!

Кисіль. Єжели в Речі Посполитій єсть люди, которі чинили вашей милості кривди і тепер незичливі, то найбільше таких, которі щире жадають здоровля і сполного мира і згоди всему Війську Запорозькому. Ціла отчизна неповинна за одного або за кілька зухвальщов. Полецаймося на бога і на пречисту матер його, жеби нам з неба одібрати такую мисль і скруху, щоб могло все то ся в ліпше обернути. Я не апробую поступков тих, которі до вашої милости негрешні. *Lavo manus meas* і прошу найнижше умирити справедливії афекти, позираючи на нас комісаров як на щирих приятелей вашої милости, приносячих згоду отчизні, которой вірним сином ваша милость бути маєш.

Хмельницький. Шкода говорити! Все, що ви говорите, то все на вітер іде. Ваші трактати і комісії пальцями на воді пишуться. Знаю я вас ляхів добре: коли вас лиха година пристигне, то ви тоді до нас *padam do nóg, calujemy rączki*; а як скоро біда минула, то ми у вас *psai krew* найпоследніші з тварі, хужче собаки. Просто реку, пане воєвода: ви приїхали не для того, щоб щиро мир і згоду постановити, а на те, щоб нас одурити. Іде об здоров'ї нашим і цілости всеї руської нашої отчизни на дальнії потомки і годи, того легко важити неможно. Ваша милость ладно мовиш о пробаченні королевськом та споминаєш про наші преступтва; а об тім ані слова, щоб нас удовольнити. Бо Річ Посполитая повинна оказати нам справедливость на всіх наших ворогах і злочинцях. Не скажу про Чаплинського, то мій власний ворог, але наприклад, пан Вишневецький: він то найбільша причина розлитія крови, бо скоро ми розгромили кварцяне військо й стали у Білої Церкви шукати примир'я і заспокоєння од короля, князь, його милость, почав тревожити козаків, священників лупив, мучив, на полі вбивав, свідрами очі викручував і інші муки задавав. Треба конешне, щоб його скарали за те, і не буде нічого доброго, коли його не скарають. Винен і пан Кравоський, що на мене наступав, коли я *in angustis Borysthenis* свою душу уносив, але той одібрав своє; винен і пан хорунжий і всі, що козаків, молодців заслужених Речі Посполитої, у хлопів

обертали, лупили, волосся таргали, у плуги запрягали. Треба, щоб над всіми їми суд нарядили і всіх винних скарали. От і тепер: ви приїхали з комісією, а в Литві Радзівіл кров ллє; з одного боку нас лагодними листами та компліментами обсипають, а з другого на нас наступають. Неширостю, панове ляхи, нічого не робите. Коли хочете мира, так миріться так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати, а коли ви то сее, то онее, то будемо лучче воювати: або мені зо всім Військом Запорозьким пропасти, або всій Польщі і всім дукам, королькам і шляхті згинуті.

Кисіль. Вздихнувши *de profundis cordis mei*, мушу я слухати тії орації, так невзгодні з тим, що перед сим за годину ваша милость мовив еси. Защо ваша милость докоряєш мене неширостю? Чим *dignus sum* тей ганьби? Тим хіба, що терпів од своїх і од чужих обегли і кривди! Боже милостивий! Чи мало ще мені хреста сього поносити? Козаки спалили мої маетки, хлопи мої власні, приставши до ребелії, шукали життя мого, без притулу *profugus et pulsus*, не маючи де голови приклонити, прийшов я до своїх братів, уроженого шляхетства: там мене *vocabant* зрадником; докоряли мене за те, що я говорив їм о згоді з козаками, а я все терпів, все переносив, все одно тільки *verbum* било на устах моїх: мир і згода! А чого не набрались ми їдучи до вашої милості по розруйнованій і спаленій країні — і холоду, і голоду, і кілька разів приходилось мені за душу свою *tremolare*, — я все запомнив, скоро, приїхавши до тебе, почув од тебе ласкове *verbum pacis et fidelitatis*! Ах, не надовго! Ти докоряєш неширостю нашу комісію; чому ж перед сим не спитав еси: в чім буде та комісія? Чи можна осужовати те, *quid fierit*? Приступи до трактатів, тоді і говори, чи щиро, чи неширо ми прибули до тебе.

Хмельницький. Шкода говорити, пане Киселю! Знаємо ми ваші комісії! Не Павлюк я вам і не Острянин! Я наперед знаю, що з сеї комісії нічого не буде. Война! война у тих трьох або чотирьох неділях! Виверну я вас всіх ляхів догори ногами і потопчу так, що будете під моїми ногами, а на остаток вас цареві турецькому у неволю оддам. Король королем буде, щоб вільний був собі та стинав шляхту, дуків, князів... Согрешить князь, уріж йому шию; согрешить козак і йому теж зроби! Я собі лихий, малий чоловік, але мені так бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець руський. Не схоче король королем вільним бути — як ся йому видить. Скажіть се королеві і всім станам вашої Речі Посполитої. Що? Чи не шведами мене застрахаєте? І ті мої будуть: а хочби й не були, хочби їх було п'ятсот тисяч, не переможуть вони руської запорозької і татарської мочі. Бог покарає, окропно покарає вашу Польщу! Згине Польща, згине Польща — і Русь буде панувати на цілий світ!

Кисіль. Пане Богдане, урожаний, почтивий гетьмане Війська Запорозького! Хоча я і чую од вашої милости таку мову, однак

приписую її афекту, властивому найбарзій великим душам, которії, скоро обачуться, латво приходють *ad meliorem mentem*. Будучи здавна щирим твоїм приятелем і найнищим слугою, не смію помислити, щобись ваша милость оддав в руки поганих без причини не тільки ляхцку і литовську землі, але і віру руськую, всходнюю, і церкви святії, тим найбарзій, що король його милость і Реч Посполитая полецають нам докінчати з вами *mitiores conditiae*. Єжели вашой милості кривда сталася од Чаплинського, уже одібралесь того з лихвою, ставши головою і гетьманом Війська Запорозького; єжели Військо Запорозьке жалується на личбу албо на ґрунти, то король його милость обіщує удовольнити вас у тім: нехай козацького війська буде не тільки десять, але і дванадцять тисяч, навіть і п'ятнадцять; од вашої милости то єдине потребується, жеби ваша милость розервав зв'язок з татарами, прирожденими ворогами народа руського, вернув бранців польських, узятих козаками в час замішання, одступив од черні, щоб хлопи орали, панам своїм слугували; коли хочете, лучче йдіть на турків або на татар: Реч Посполитая в тім вам не запинає, ліпше поганих бити ніж християн. На такі кондиції пан гетьман запевне позволить?

Хмельницький. Шкода говорити! Ще раз скажу: шкода говорити! Було в той час трахтовати зо мною, як мене Потоцькі ганяли за Дніпром і на Дніпрі, і після Жовтоводської й Корсунської іґрашки,—тепер уже часу не маєш, тепер я уже зробив те, об чім і не мислив, зроблю тепер те, що замислив: виб'ю із ляхцкої неволі народ руський—весь! Перш я воював за шкоду і кривду свою, тепер воюватиму за віру православну нашу; допоможе мені вся чернь по Люблин, по Краків; я од неї не одступлю, бо то права рука наша, щоб ви хлопства не знесши у козаків не вдарили. Двісті, триста тисяч своїх мітиму; вся орда прийде на поміч, ногойці стоять на Саврані, мій Тугай-Бей, брат мій, душа моя, єдиний сокіл на світі, готов все учинити, що я схочу: вічна наша козацька приязнь, світ її не розірве. За грядущою войною не пійду, шаблі на турки і татари не підніму; буде з мене місця на Україні, на Подолі, на Волині, досить мені часу й достатку в землі і княжестві своїм—по Львов, по Хелм, по Галич. А ставши над Вислою, повідаю дальнім ляхам: сидіте, ляхи, мовчіте, ляхи! Дуків, князів ваших туди зажену; а будуть за Вислою кричати, я їх і там знайду; не зостанеться мені жодного князя, ні шляхтюка на Україні, а который схоче з нами хліба їсти, нехай же Війську Запорозькому послушний буде, а на корм не брикає,

Джеджала. Уже минули ті часи, коли нас сіддали ляхи нашими людьми християнами. Були нам сильні драгунами, тепер ми їх не боїмось; дізнали ми під Пилявцями, що то за ляхи: не ті вже се ляхи, що перед тим бували та били турка, москву, татари, німці, не Жолкевські, не Ходкевичі, не Конецьпольські,

не Хмилецькі, але Тхоржовські та Зайончковські, діти в залізо поубирані. Померли од страху, скоро нас узріли; не було нас в середу тільки три тисячі, а коли б до п'ятниці почекали, ні один би лях живцем до Львова не утік!

Хмельницький. Мене патріярха в Києві на сю войну благословив і з жінкою моею дав мені слуб і гріхи мої розрішив і кончать ляхів розказав. Як же мені його не слухати, великого, старшого голови нашого, гостя любого? Уже я й полки обіслав, щоб коні кормили та у дорогу були готові, без возів, без гармат,—знайду я то у ляхів. А хто б з козаків взяв одну колясу на войну, кажу йому голову стяти. Не возьму і сам з собою жадної, хіба юки та сакви.

Позовський (тихо до Лентовського). От жарта бестія!

Лентовський (до молодого Кисіля). Що за патріярха такий? Чи то його милость метрополіта киевський?

Молодий Кисіль. Ні, то *proscriptus* якийсь *excommunicatus ob gravia scelera*; мотавсь по світу, ніде його не прийняли, а в Україні найшов собі овечок.

Хмельницький. А що ви говорите, щоб я відпустив бранців ваших, того не буде. Нехай того і сам король не думає. Бо то річ завойована.

М'ястковський. І погани, пане гетьмане, звикли бранців одпускати на знак приязні доброї. Через мене самого, літ тому з дев'ять, Ібрагим султан, отоманський цезар, даровал королеві його милості кількасот в'язнів з галер і сараю свого. А ваша милость, пане гетьмане, будучи подданий короля його милості і слуга, взявши булаву і хоругов од пана, не хочеш слуг панських і дворян рукодайних панові своєму оддати, не шаблею, не на пляцу битви, але кондиціями, трактатами забраних; не хочеш через нас, послов і комісарів, одіслати, але їх в тяжкім голоді і неволі тримаєш: що ж ми об твоей зичливості і послушенстві розуміти маємо?

Хмельницький. Я їх пушу тоді, коли мені жадної заціпки не буде од ляхів, і тепер би навіть пустив би їх, бо я чоловік милосердний, але панове ляхи хочуть виманити у мене своїх братів на те єдино, щоб безпечніше наступати на нас. От пан Потоцький молодий заїхав місто моє Бар на Поділля; от я і послав йому сказати, коли не послухається, то пошлю війська і кажу його живцем до себе привести. Тоді одного брата поставлю на палі на єднім конці города, а другого на другім: нехай дружка на дружку дивляться!

М'ястковський. А хіба козаки того не роблять? В Києві мало що за час замішання скільки побито шляхетного стану! І тепер Нечай, полковник брацлавський, як звір лютує, ляхів останки шукають навіть під землею, і неповинна кров струменями тече у Дніпр, взиваючи до бога, як кров Авеля.

Хмельницький. Не казав я неповинних забивати, але тих, которі над вірою православною знущалися. Мій Київ, я князь і воевода київський, бо мені його бог дав навіть і без шаблі.

Кисіль. Пане гетьмане запорозький! *Non vides* пришлих речей, соесус фортуною настоящею, которая скоро кому почне над міру *ludere*, того скоро і відступить: *ad vitrum* подобне, которое, скоро упадне, то і розіб'ється. Рач дати *fidem* зичливості моїй, коли Війську Запорозькому хочеш добра. Уже досить маєш фортуни; не спускайся на децизию війни, покинь *contra Polonos*, розгніваних *consiliares*, *iram et spem victoriae*, не усилуй Польщу згубити, Русь хочачи *tollere*. Одступи татарів. Чи ти думаєш, що ради піднесення віри руської і народа руського вони вам допомагають? Вони на розлучення наше самі сподіваються. То для них *bonum*, коли ляхи, Литва, Русь, козаки будуть *inter se* битися і єдин другого губити, а вони всіх *sparsim* заберуть. Розваж, пане гетьмане, і те: тепер король його милость з тобою *cum gratia* цєртує, а коли ти його ласку постпонуєш, то рушить на тебе військо всею силою. Повір, пане Хмельницький, коли погордуєш моєю радою, нічого не знайдеш, тільки одну згубу віри і народу руського, і неповинне кров пролита упаде на твою душу.

Хмельницький. (зрушений). Пане воеводо! На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти його держатиму, поки життя мого стане і поки вольности не доб'юся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернутися. Знаю, що фортуна слизька, але надію певну полагаю на справедливість своєї справи і вірую, що бог потягає за правду. Короля як пана шануємо, панів і шляхту ненавидимо, і ніколи одні другим не будемо приятелями. Єднак завтра я подаю вашим милостям пункта до трактатів, коли щиро схочете на те шлюбования позволити, то і змириться нам не трудно буде, а коли ні, то я не стану од упартої війни, а зрадливого покою — не хочемо!